

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.53>*Яковлева В. А., Власенко Р. П., Андрійчук Т. В., Демчук Н. С.*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «УКРАЇНА І СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО»

Розглядаються питання моделювання формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство». Проаналізовано і висвітлено різні види педагогічних моделей залежно від методологічного підґрунтя її створення й освітніх принципів, покладених у її основі. З'ясовано, що метою експериментальної роботи є підвищення рівня пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство» шляхом підвищення рівня навчальної мотивації; здобування знань, формування самостійних умінь і навичок пізнавальної діяльності; оволодіння способами пізнавальної діяльності. Дана мета може бути реалізована через вирішення системи взаємопов'язаних завдань, спрямованих на формування пізнавальної самостійності старшокласників, а саме: створення організаційних і психолого-педагогічних умов ефективного формування пізнавальної самостійності старшокласників у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство»; розвиток навчальної мотивації, активності, самостійності у здобуванні географічних знань; розроблення типології пізнавальних завдань та алгоритмів їх використання у формуванні пізнавальної самостійності учнів, зазначені мета і завдання окреслюють напрямки організації дидактичного процесу в старшій школі, а зокрема при вивченні курсу «Україна та світове господарство», які відображені в організаційному компоненті моделі. Виокремлено та доведено доцільність реалізації змістового компонента моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство» відображає тематичне і процесуальне насичення методики викладання географії у старшій школі спеціально підібраними формами і методами, спрямованими на забезпечення таких цілей навчально-виховного процесу: формування знань – понять, причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей; формування практичних умінь, навичок (предметних, загальнонавчальних), формування творчих особистісних якостей у процесі вивчення географії, розвиток ціннісного ставлення до явищ і процесів, що вивчаються у курсі Україна і світове господарство, зокрема, і до навчальної діяльності загалом.

Ключові слова: педагогічна модель, рівень навчальної мотивації, курс «Україна і світове господарство», пізнавальна самостійність, навчальна мотивація, моделювання, модель, навчально-виховний процес.

Необхідність створення моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення України і світове господарство, на нашу думку, викликана суперечностями між потребами учнів у реалізації пізнавальної самостійності й нерозробленістю системи формування пізнавальної самостійності у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство»; між зростанням ролі інформаційної компетентності старшокласників і відсутністю у навчально-виховному процесі методики її формування на засадах пізнавальної самостійності; між проголошеними на державному рівні особистісно орієнтованими засадами навчально-виховного процесу та орієнтованістю системи шкільної освіти на середнього учня без врахування рівня розвитку його пізнавальної активності, самостійності, інтересів і потреб; між необхідністю розвитку творчої активної самостійної особистості молоді й недостатньою кількістю форм і методів її формування у процесі вивчення окремих дисциплін [5].

Мета статті – дослідити й проаналізувати особливості педагогічного моделювання пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство».

А. Цимбалару сутність поняття «педагогічне моделювання» розуміє як відображення характеристик чинної педагогічної системи в спеціально створеному об'єкті, що виступає педагогічною моделлю. При цьому моделі неіснуючих педагогічних об'єктів, що розробляються з метою впровадження у практику діяльності школи, розглядаються як прогностичні, а моделювання є етапом педагогічного проектування. Використання системного підходу під час моделювання інноваційного освітнього простору школи передбачає розгляд об'єкта, процесу та і результату (моделі) моделювання як системних об'єктів, що мають нову якість, спільну мету функціонування і централізоване управління.

Загалом педагогічне моделювання в науковій літературі описано як метод наукового пізнання, який дає змогу вивчити реальні педагогічні об'єкти (як-от: школа, суб'єкти пізнання, дидактичний процес, методика навчання тощо) на їхніх аналогах (моделях). Модель відображає основні властивості та характеристики об'єкта пізнання і завдяки введенню нових змінних дає змогу одержувати нову інформацію про досліджуване явище (процес, систему) [2].

Серед вимог до педагогічних моделей, зокрема, виділяють інгерентність (узгодженість моделі з реальним об'єктом), простоту (враховування лише визначальних, детермінуючих характеристик об'єкта моделювання), адекватність (відповідність зазначеній меті дослідження).

Н. Соколова та Н. Антофій у своїй роботі виділяють такі компоненти моделювання складових частин процесу навчання: блок загальних положень (призначення, мета, задачі, зміст, структура, умови навчально-пізнавальної діяльності, критерії оцінювання, підсумкові документи); блок анкет для первісного знайомства з тим, хто навчається; блок тестів для визначення вихідного рівня підготовки знань тих, хто навчається у даній галузі знань; теоретичний і довідковий матеріали із зазначеної галузі знань (структурований навчаль-

ний і довідковий матеріали); блок проблемних ситуацій (тести-завдання на виявлення глибини розуміння); блок тестів для контролю знань (система завдань перевірки рівня оволодіння предметним змістом курсу); блок психологічних тестів (завдання по визначенню рівня сформованості деяких пізнавальних процесів і індивідуально-типологічних особливостей особистості учнів); блок педагогічного моніторингу результатів самостійної навчальної роботи тих, хто навчається.

У даному педагогічному дослідженні спроектована модель формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство» передбачає відтворення процесу викладання курсу географії у 9-му класі ЗОНЗ під час введення нових змінних – психолого-педагогічних і організаційних умов та трикомпонентної технології, які зумовлюють зміну традиційних характеристик процесу навчання, а саме – цілі та очікуваного результату.

У дослідженні А. Цимбалару процедури моделювання інноваційного освітнього простору школи визначено через такі структурні компоненти: суб'єкт моделювання інноваційного освітнього простору школи (окремі вчителі, моделюючі пари, творчі групи, команди одностудентів тощо); об'єкт моделювання – освітній простір загальноосвітнього навчального закладу, в даному дослідженні – методика викладання соціально-економічної географії світу; предмет моделювання – інноваційний освітній простір загальноосвітнього навчального закладу, в проекції на площину наших дослідницьких інтересів – формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу; умови ефективності моделювання інноваційного освітнього простору (мотиваційна спрямованість педагогічного колективу на означений вид діяльності; організація проектної діяльності учасників навчально-виховного процесу; забезпечення готовності педагогічного колективу до педагогічного моделювання; моніторинг процесу моделювання інноваційного освітнього простору школи); продукт педагогічного моделювання – модель інноваційного освітнього простору [1].

А. Дахін виокремив такі етапи діяльності менеджера освітнього простору щодо розроблення моделі формування пізнавальної самостійності учнів на засадах теорії традиційного моделювання педагогічних об'єктів:

- входження у процес і вибір методологічних підстав для моделювання дидактичного процесу загальноосвітньої школи;
- визначення завдань моделювання процесу формування пізнавальної самостійності учнів під час викладання соціально-економічної географії світу;
- конструювання моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу з уточненням залежності між основними елементами об'єкта дослідження, а саме: взаємозв'язок цільового, методичного і результативного компонентів; визначення параметрів зміни досліджуваного явища та критеріїв оцінювання змін цих параметрів, вибір методики вимірювання ефективності моделі (за кількісними або якісними показниками);
- дослідження валідності моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу в розв'язуванні поставлених завдань;
- застосування моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу в педагогічному експерименті шляхом реалізації методичного компонента моделі;
- змістова інтерпретація результатів моделювання як формулювання висновків щодо ефективності методів і прийомів, використаних у моделі.

Основними, виділеними нами у процесі теоретичного аналізу літератури і практичного вивчення шкільного досвіду складовими педагогічної моделі є: цільовий компонент як система мети і завдань реорганізації навчально-виховного процесу задля зростання його продуктивності й ефективності з огляду на науковий інтерес дослідника; методичний компонент як сукупність форм, методів, засобів та прийомів реалізації поставлених дослідником завдань; результативний компонент як уявний ідеальний образ очікуваного результату (суб'єкта навчально-виховного процесу, його базових характеристик, тощо), якого можна досягнути в ході впровадження моделі у процес освіти.

Спроектуємо представлені компоненти на площину даного наукового інтересу – модель формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу. Цільовий компонент моделі безпосередньо реалізовується через організаційний, змістовий і технологічний компоненти та забезпечує реалізацію результативного компонента. Таким чином, під час формулювання мети та завдань моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство» ми керувалися результатом, якого прагнули досягнути, – забезпечити високий рівень пізнавальної самостійності старших школярів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу. Тому метою експериментальної роботи є підвищення рівня пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство» шляхом підвищення рівня навчальної мотивації; здобування знань, формування самостійних умінь і навичок пізнавальної діяльності; оволодіння способами пізнавальної діяльності [4].

Дана мета може бути реалізована через вирішення системи взаємопов'язаних завдань, спрямованих на формування пізнавальної самостійності старшокласників, а саме: створення організаційних і психолого-педагогічних умов ефективного формування пізнавальної самостійності старшокласників у процесі

вивчання курсу «Україна та світове господарство»; розвиток навчальної мотивації, активності, самостійності у здобуванні географічних знань; розроблення типології пізнавальних завдань та алгоритмів їх використання у формуванні пізнавальної самостійності учнів.

Зазначені мета і завдання окреслюють напрямки організації дидактичного процесу в старшій школі, а зокрема під час вивчення соціально-економічної географії світу, які відображені в організаційному компоненті моделі.

Організаційний компонент передбачає визначення організаційних і психолого-педагогічних умов для забезпечення формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчання курсу «Україна і світове господарство», а також способу і теоретико-методичних основ організації дидактичного процесу. Актуальність вивчання змісту, характеристик і умов формування пізнавальної самостійності в освітній сфері визначають переорієнтацією цілей і результатів сучасної освіти зі знань, умінь і навичок на компетентності як інтегрованої якості особистості, що додатково містить у своїй структурі переконання, емоційні й творчі ставлення до середовища, ситуації та себе. Це вимагає переорієнтації усіх ланок школи на формування самостійності суб'єктів пізнання, що забезпечить їх можливістю ефективною орієнтації у складному інформаційному просторі.

Пізнавальна самостійність постає предметом вивчення різних галузей педагогіки, зокрема: педагогіки вищої школи, дидактики загальноосвітньої школи. Однак залишається маловивченим питання забезпечення організаційних і психолого-педагогічних умов формування пізнавальної самостійності в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, зокрема під час вивчення конкретних дисциплін, у тому числі соціально-економічної географії світу.

Під пізнавальною самостійністю ми розуміємо якість особистості, що виявляється в потребі постійного здобування нових знань, умінь і навичок пізнавальної діяльності, в умінні самостійно опрацювати навчальний матеріал та застосовувати його у видозмінених ситуаціях. Таке розуміння пізнавальної самостійності близьке до тлумачення пізнавальної активності. Загалом, у наукових колах точаться дискусії щодо співвіднесення окреслених категорій. Так, у педагогічній літературі існує думка, що поняття «пізнавальної активності» вужче від поняття «пізнавальної самостійності», оскільки є формою прояву самостійності. Їхні опоненти розглядають самостійність як ознаку реалізації пізнавальної активності. Ми будемо дотримуватися такої ж точки зору.

Методика викладання окремих дисциплін у загальноосвітній школі, як і цілісність навчально-виховного процесу, вимагають формулювання організаційних і психолого-педагогічних умов, за яких формування пізнавальної самостійності буде найефективнішим.

У працях Д. Хабібуліна визначено такі умови розвитку пізнавальної самостійності студентів, що базуються на принципі індивідуалізації освітнього процесу: розподіл студентів на типологічні групи за результатами діагностики; стимулювання особистісних якостей молоді через залучення їх до особистісно значимої діяльності; поєднання традиційних та інноваційних методів навчання з урахуванням індивідуальних якостей особистості.

О. Петунін пропонує такі умови формування пізнавальної самостійності школярів: забезпечення активності учнів у навчальній діяльності, оскільки самостійність формується і розвивається у процесі діяльності; реалізація диференційного підходу з урахуванням особливостей школяра і рівня розвитку його потреб та інтересів; урахування особистісно орієнтованого підходу через введення власне особистісних функцій школяра, затребуваність його суб'єктивного досвіду; забезпечення цілісного підходу до організації навчально-виховного процесу через урахування взаємозв'язку та цілісності процесів навчання і виховання. Однак, на нашу думку, висунуті положення варто вважати теоретико-методологічними підходами до формування пізнавальної активності учнів у процесі вивчання шкільних дисциплін, а не умовами, що забезпечать ефективність досліджуваного процесу.

Ми вважаємо, що методика викладання окремих дисциплін у школі в контексті формування пізнавальної самостійності повинна відповідати структурі очікуваного результату – академічній компетентності учнів, а отже, забезпечувати такі вимоги: організаційні (сприяння варіативності змісту навчального курсу, увага на формулювання завдань для самостійної роботи у вигляді спеціально розроблених ігрових завдань і тем для навчально-пізнавальних проектів, використання інноваційних підходів у навчанні); ціннісно-мотиваційні (стимулювання навчальних досягнень учня, мотивація до самостійної роботи, формування ціннісного ставлення до пізнавальної самостійності); *діяльнісні* (створення ситуацій самостійної пізнавальної активності школярів на уроці, розвиток пошукових, творчих, аналітико-синтетичних умінь учнів, забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату на уроці шляхом розвитку співробітництва суб'єктів освітнього простору).

Реалізація зазначених умов відбувалася в ході формувального етапу педагогічного експерименту шляхом уведення в експериментальні класи трикомпонентної технології вивчення курсу «Україна і світове господарство» – технологічний компонент моделі.

Користуючись програмами і підручниками з курсу «Україна і світове господарство» для української школи, розробили методику опанування географії на основі трикомпонентної технології вивчення курсу «Україна і світове господарство».

Процесуальний, діяльнісний і результативний компоненти окресленої технології вивчення соціально-економічної географії світу становлять взаємозумовлену систему методів навчання старшокласників, спрямованих на виконання провідної мети – зростання рівня їхньої пізнавальної самостійності. Тому окреслені в моделі методи і прийоми мають самостійно-пошуковий творчий характер, ґрунтуються на моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу і, на нашу думку, дає змогу досягнути додаткових переваг при впровадженні її в освітній процес ЗОШ: забезпечення особистісно орієнтованого підходу у навчанні (кожний учень обирає вид діяльності, що відповідає його власному досвіду; вчитель будує суб'єкт-суб'єкту взаємодію), використання інноваційних інформаційних технологій і розвиток інформаційної культури старшокласників; розвиток учнівської і педагогічної творчості, забезпечення відкритих соціокультурних особливостей навчально-виховного процесу в старшій школі.

Ще одним ефектом запропонованої методики формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство» є соціокультурне збагачення старших школярів, у процесі якого розширюється їхній досвід, здобуваються додаткові знання мови, літератури, економіки, історії, а також формування творчих особистісних якостей старшокласників.

У літературі описано інноваційний досвід побудови підліткової школи як «одиниці» експериментальної взаємодії підлітків і педагогів. Така школа діє за принципом «навчальних ініціатив» і організується у вигляді «зустрічі з новим змістом». До навчальних ініціатив учнів належать дискусії як діалогічна форма навчання, «логічний стілець» (логічне обґрунтування певного постулату чи припущення), «наукові статті», «казки», «п'єси». Учні з власної ініціативи шукають різні варіанти розв'язування навчальних проблем і життєвих ситуацій.

Прикладом сучасної всесвітньовідомої ефективної технології організації та проведення інноваційної шкільної освіти є технологія В. Гузєєва Технологія освіти глобального інформаційного співтовариства (ТОГІС). Цій технології властива відмова від акценту на передавання інформації. При цьому вчитель стає менеджером, консультантом у вирішенні складних питань у процесі діяльності за індивідуальною освітньою траєкторією.

Функції учителя полягають у формулюванні мети, плануванні результатів, організації та управлінні діяльністю учнів, експертизі результатів навчання відповідно до запланованих. Домінуючим у цьому процесі є проблемний метод. Перевагою такої технології є самостійний пошук, добір і аналіз інформації. За цією технологією учні в ігровій формі, кожен індивідуально, за допомогою комп'ютерного моделювання оволодівають уміннями організувати, планувати і виконувати самостійну пізнавальну діяльність.

Таким чином, базовим завданням сучасної освіти є організація навчально-виховного процесу, що забезпечить розвиток у суб'єктів пізнавальної активності, здатності до самостійного розв'язування поставлених завдань, що, насамперед, сприяє реалізації концепції «навчання протягом усього життя». Методика викладання окремих дисциплін повинна забезпечити учителів конкретними методами, засобами і прийомами розвитку пізнавальної самостійності учнівської молоді, методами моніторингу успішності цього процесу. Тобто організаційний компонент може бути реалізований лише через сукупність спеціально підібраних форм і методів формування пізнавальної самостійності старших школярів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу, які відображені нами у змістовому компоненті представленої моделі.

Змістовий компонент моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство» відображає тематичне і процесуальне насичення методики викладання географії у старшій школі спеціально підібраними формами і методами, спрямованими на забезпечення таких цілей навчально-виховного процесу: формування знань – понять, причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей; формування практичних умінь, навичок (предметних, загальнонавчальних), формування творчих особистісних якостей у процесі вивчення географії, розвиток ціннісного ставлення до явищ і процесів, що вивчаються у курсі соціально-економічної географії світу, зокрема, і до навчальної діяльності загалом. Із точки зору методики викладання предметів у школі особливий інтерес представляє використання в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи методів формування пізнавальної самостійності.

Пізнавальна самостійність школярів, будучи застосованою у процесі виконання різних видів самостійної роботи учнів у навчальний і позанавчальний час, вимагає поступового цілеспрямованого обмеження ролі учителя шляхом добору спеціальних методів, що забезпечуватимуть раціональний рівень труднощів завдань. При цьому, на думку І. Підласого, класифікація методів навчання є їхньою впорядкованою системою за певною ознакою, тобто можливе створення класифікації методів навчання за дидактичною метою, за ступенем самостійності учнів, за рівнем творчості, тощо. Однак зважаючи на те, що навчання є діалектичним динамічним процесом, стає неможливим виділення єдиної усталеної класифікації методів формування пізнавальної самостійності учнів без урахування конкретних психолого-педагогічних умов навчально-виховного процесу. На думку науковців, проблему системи методів навчання слід розв'язувати не тільки шляхом вироблення єдиної класифікації, а й через створення та обґрунтування цілої низки класифікацій, які б адекватно відображали завдання і зміст цілісного процесу навчання.

С. Каяліна в дослідженні розвитку пізнавальної самостійності школярів виділяє копіювальний, репродуктивний, реконструктивно-варіативний і творчий типи самостійної роботи.

У дидактиці загальноновизнаною є класифікація методів організації та самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності, згідно з якою методи поділяють: за джерелом передавання і сприймання інформації – словесні (розповідь, бесіда, лекція, пояснення, інструктаж, дискусія, диспут), наочні (демонстрація, ілюстрація, спостереження), практичні (вправлення, виконання лабораторних і практичних робіт, навчальна праця, дидактична гра), робота з книгою, відеометоди; за логікою передавання і сприймання навчальної інформації – індуктивний, дедуктивний і традуктивний методи, аналітичний, синтетичний і аналітико-синтетичний методи; за рівнем самостійності пізнавальної діяльності учнів (М. Скаткін, І. Лернер – пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий (евристичний), дослідницький; за ступенем керування учителем навчальною роботою учнів (П. Підласий, В. Паламарчук, В. Паламарчук – навчальна робота під керуванням учителя, самостійна робота учнів (з підручником, з приладами, виконання письмових вправ, самостійне спостереження, самостійне розв'язування задач та ін.); за дидактичними цілями – методи, що забезпечують первинне засвоєння навчального матеріалу (інформаційно-розвивальний, евристичний, дослідницький) і що сприяють закріпленню здобутих знань (вправа, практична робота).

У науково-методичній літературі представлено різні класифікації типів пізнавальних завдань і алгоритмів використання їх у процесі вивчення окремих навчальних дисциплін. Так, розроблена Г. Гарбар система містить такі типи пізнавальних завдань: репродуктивно-пізнавальні (мають на меті створення фактичної бази для дальших узагальнень), початково-узагальнюючі (забезпечують умови систематизації матеріалу на основі узагальнення), концептуально-логічні (сприяють активізації самостійного мислення), пошуково-узагальнюючі (спрямовані на формування нових знань), пошуково-систематизуючі (визначають засвоєння основних теоретичних концепцій навчальної дисципліни), конкретизуючі (дає змогу учням встановлювати співвідношення між здобутими теоретичними надбаннями і продуктивністю реалізації їх), оцінювально-коригуючі (перетворюють пізнання на самостійний критично-аналітичний та оцінювальний процес), творчо-пошукові (сприяють продуктивній реалізації пізнавальної самостійності).

У дисертаційному дослідженні Н. Готри зазначено, що самостійна діяльність учнів проявляється у мнємічному, репродуктивно-варіативному, частково-пошуковому і дослідницькому різновидах. Проте тільки в активній самостійній діяльності формуються усі її елементи (пошукові, творчі й організаційні пізнавальні вміння), що зумовлює розвиток пізнавальних інтересів учнів. Дослідниця створила типологію системи пізнавальних завдань: 1) за методами і прийомами пошукової діяльності; 2) за мотиваційним потенціалом; 3) за рівнем пізнавальної активності; 4) за видами мислення. Відповідно, визначено такі види пізнавальних завдань: спостереження і прийоми розумової діяльності (аналіз і синтез, зіставлення, виділення головного, знаходження і пояснення причинно-наслідкових зв'язків, класифікація, узагальнення і систематизація, конкретизація); експериментування; моделювання; формулювання висновків за аналогією; висунення гіпотези та доведення її; мовний аналіз.

Типологію пізнавальних завдань за їхнім мотиваційним потенціалом (високий, достатній, середній, низький) встановлено за допомогою системи критеріїв: ступінь вираження змістовно-пізнавального суперечливого завдання; ступінь визначеності мети завдання; рівень активності учнів; ступінь відповідності рівня складності завдання рівневі пізнавальної активності школярів. Типологія пізнавальних завдань за рівнем пізнавальної активності визначає напрям і послідовність формування цієї якості – від нижчих ступенів до вищих, є мірою визначення труднощів різних пошукових завдань, засобом діагностики пізнавальних можливостей учнів, а також засобом введення завдань до навчального процесу. Диференціація пізнавальних завдань за видами мислення зумовлена віковими особливостями учнів, які характеризуються різним ступенем становлення абстрактного мислення, типом мислення, що зумовлює неоднаковий рівень засвоєння складного граматичного матеріалу.

Крім того, окрему класифікацію методів навчання, яку можна вважати системною, запропонував Ю. Бабанський. В основі її – комплексний діяльнісно-процесуальний підхід, сутність якого полягає в забезпеченні розв'язування не одного дидактичного завдання (розвиток пізнавальної самостійності учнів), а всіх основних завдань освіти (дидактичних, виховних, розвитку особистості). Згідно із цією класифікацією розрізняють три групи методів навчання: стимулювання і мотивації учіння (формування інтересу, обов'язку і відповідальності – пізнавальні ігри, дискусії, емоційне стимулювання, створення ситуацій успіху, пред'явлення навчальних вимог); методи організації і здійснення навчальних дій та операцій (перцептивні, логічні, гностичні й самоуправління); методи контролю і самоконтролю в навчанні (усні, письмові й лабораторні види контролю).

Із точки зору наших дослідницьких інтересів на особливу увагу заслуговують бінарні й полінарні класифікації методів навчання, в основі поділу яких лежить дві і більше ознак. Так, у вигляді ознаки поділу запропонованої нами системи методів покладено рівень сформованості пізнавальної самостійності учнів – початковий, достатній, високий

В основу класифікації методів пізнавальної самостійності нами покладено визначення цієї категорії як інтегрованої якості особистості учня, що виявляється у його готовності власними зусиллями визначати пізнавальну проблему і мету навчальної діяльності, оволодівати новими знаннями за допомогою раціональних способів мислення, творчо використовувати вже засвоєні знання для вирішення нестандартних, проблемних навчальних завдань. Відповідно, критеріями початкового, достатнього і високого рівнів сформованості піз-

навальної самостійності виступають: мотиваційний критерій (показники: рівень активності, ініціативності, пізнавальних інтересів і потреб), емоційно-вольовий критерій (рівень відповідальності, волі, незалежності суджень, творчості), когнітивний критерій (рівень рефлексії, уміння самостійно знаходити відповіді на запитання, результативність діяльності).

Висновки. Таким чином, ми розглянули різні класифікації методів навчальної роботи учнів залежно від системної ознаки, покладеної в основу поділу їх на групи; визначили їхній потенціал у процесі формування пізнавальної самостійності школярів; сформувавши критерії, показники і рівні сформованості пізнавальної самостійності учнів; обґрунтували класифікацію методів пізнавальної самостійності школярів за рівнями її сформованості.

Реалізація зазначених компонентів моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство» повинна забезпечити результативний компонент – високий рівень пізнавальної самостійності старших школярів. Для відокремлення учнів із таким рівнем нами було розроблено критерії (мотиваційний, когнітивний, особистісний, діяльнісний, рефлексивний) та відповідно до них визначено початковий, достатній і високий рівні пізнавальної самостійності учнів.

Таким чином, методика формування пізнавальної самостійності старшокласників у процесі вивчення курсу «Україна і світове господарство» ґрунтується на моделі, яка дає змогу динамічно поєднати базові складники – цілі, форми організації, методи навчання, очікуванні результати.

Використана література:

1. Кобернік С., Коваленко Р. Географія для 9 класу : підручник. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2017. 256 с.
2. Лаврук М. Л. Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів: навчально-методичний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 136 с.
3. Маслова Наталія Миколаївна Етногеографія : навч.-метод. посіб. Кропивницький : КДПУ, 2016. 116 с.
4. Браславська О.В., Запорожець Л. М. Методика викладання географії у вищій школі : навчальний посібник Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. 186 с.
5. Яковлева В. А. Формування пізнавальної самостійності учнів у процесі навчання соціально-економічної географії світу : дис. канд. пед. наук : 13.00.02 ; Інститут педагогіки НПУ України. Київ, 2011. 228 с.

References:

1. Kobernik S., Kovalenko R. (2017) *Heohrafiia dlia 9 klasu: pidruchnyk* [Geography for grade 9: textbook] Kamianets-Podilskyi: Abetka. 256 s. [in Ukrainian]
2. Lavruk M. L. (2015) *Metodyka navchannia heohrafiï: praktychna i samostiina robota studentiv: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Geography teaching method: practical and independent work of students: teaching aid]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 136 s. [in Ukrainian]
3. Maslova Nataliia Mykolaivna (2016) *Etnoheohrafiia: navch.-metod. posib.* [Ethnogeography: textbook. allowance] Kropyvnytskyi: KDPU. 116 s. [in Ukrainian]
4. Braslavskia O.V., Zaporozhets L.M. (2015) *Metodyka vykladannia heohrafiï u vyshchii shkoli. Navchalnyi posibnyk.* [Methods of teaching geography in higher education. tutorial] Uman: VPTs «Vizavi», 186 s. [in Ukrainian]
5. Yakovleva V.A. (2011) *Formuvannia piznavalnoi samostiinosti uchniv u protsesi navchannia sotsialno-ekonomichnoi heohrafiï svitu: dys. kand. ped. nauk: 13.00.02* [Formation of cognitive independence of students in the process of teaching the socio-economic geography of the world: dis. Cand. ped. Sciences: 13.00.02] / Instytut pedahohiky NPU Ukrainy. Kyiv, 228 s. [in Ukrainian]

Yakovleva V. A., Vlasenko R. P., Andriichuk T. V., Demchuk N. S. Peculiarities of pedagogical modeling of cognitive independence of students in the process of studying the course «Ukraine and world economy»

It is discussed the issues of modeling the formation of cognitive independence of students in the course of studying the course «Ukraine and the world economy». Various types of pedagogical models are analyzed and highlighted, depending on the methodological basis of its creation and the educational principles underlying it. It has been established that the purpose of the experimental work is to increase the level of cognitive independence of students in the process of studying the course «Ukraine and the world economy» by increasing the level of educational motivation; obtaining knowledge, the formation of independent skills and cognitive skills; mastering the methods of cognitive activity. This goal can be realized through solving a system of interrelated tasks aimed at the formation of cognitive independence of high school students, namely: creation of organizational and psychological and pedagogical conditions for the effective formation of cognitive independence of high school students in the course of studying the course «Ukraine and the world economy»; development of educational motivation, activity, independence in obtaining geographic knowledge; development of a typology of cognitive tasks and algorithms for their use in the formation of cognitive independence of students, these goals and objectives determine the directions of the organization of the didactic process in high school, and in particular when studying the course «Ukraine and the world economy», which are reflected in the organizational component of the model. The expediency of the implementation of the substantive component of the model of the formation of the cognitive independence of students in the process of studying the course «Ukraine and the World Economy» is highlighted and proved. knowledge – concepts, cause-and-effect relationships, patterns; the formation of practical skills (subject, general educational), the formation of creative personal qualities in the process of studying geography, the development of a value attitude to the phenomena and processes studied in the course of Ukraine and the world economy, in particular, and to educational activities in general.

Key words: pedagogical model, level of educational motivation, course «Ukraine and the world economy»; cognitive independence, educational motivation, modeling, model, cognitive independence, educational process.